

BEFEJEZETLEN ÖSSZ-SZLÁV SZÓTÁRAK ÉS MAI TERVEK

SZŐKE LAJOS

Az önálló szláv irodalmi nyelvek születése és formálódása idején egymásra jelentek meg olyan szótárak, ahol a szerzők sokszor úttörő munkát végezve dolgozták fel nemzeti nyelvük szókincsét. Ilyen esetekben a kiinduló nyelv általában valamelyik szláv nyelv volt, az ekvivalenseket pedig németül adták meg, többnyelvű szótárakban pedig még latinul, vagy görögül is. Ez egy természetes folyamat volt, melyhez az indítást a megfelelő társadalmi – politikai feltételek mellett a már korábban kidolgozott nemzeti nyelvtanok adták. Közép-Európa kis szláv népeinek nemzeti újjászületése azonban nyelvi téren sem ment minden gond nélkül. Az értelmiség, a nemzeti kultúra művelői látták, hogy a nemzeti nyelvek térhódításával elveszti szerepét az egyházi nyelv, melynek közvetítő szerepét még a legnevesebb szláv nyelvészek is – így pl. a cseh Dobrovský is – elismerték. Szinte ezzel párhuzamosan bontakozik ki a szláv kölcsönösségi gondolat, melynek egyik szélsőséges formája a pánszlávizmus. Kulturális téren a szláv kölcsönösség teóriája racionálisabb alapokra támaszkodott. A szlovák Ján Kollár indította el ezt a folyamatot a XIX. sz. elején, amely aztán valamennyi szláv népnél követőkre talált.¹

Bennünket – a dolgozat szűk keretei között – most csupán az érdekel, hogy lexikológiaiailag milyen megoldások születtek a gondolat megvalósításának érdekében.

Herkel' Jan 1826-ban Budán megjelent latin nyelvű műve már megmutatta az utat egy etimológiai, nyelvtani alapon konstruált össz-szláv nyelv létrehozásához.²

Herkel' útmutatásait szem előtt tartva viszont csak akkor lehetett volna használni ezt a nyelvet, ha előbb közös szláv szókészletet állítanak össze. Erre a munkára vállalkozott Jan Kois, Herkel' földije, barátja s szellemi társa. Annak ellenére, hogy Koisnak kevés köze volt a nyelvtudományhoz, – a Budán székelő Helytartótanács tisztviselője lévén – hatalmas szótári anyagot kellett feldolgoznia ahhoz, hogy megvalósítsa saját, minden addigi szótárt felülmúló művét. Tizenöt kötetes szótára ugyanis kb. 10 000 oldalt tartalmaz, oldalanként átlagosan 20 címszót.³ A mű megoszlik egy öt kötetes össz-szláv – német – latin szótárra és egy tíz kötetes német – latin össz-szláv szótárra. Az első kötetben a címszavak a szlovák (latin) ábécé sorrendjében következnek. Ez azért lehetséges, mert első helyen mindig a szlovák szavak állanak, és csak utána következnek a cirillbetűs orosz és szerb ekvivalensek. Néha ez a sorrend megtörik, s az orosz szó cirillbetűs alakban kerül az első helyre. Ez a megoldás már tükrözi Kois sajátos szótárszer-

kesztő felfogását és a már korábban említett, Herkel' által megfogalmazott elkészüléseket. A címszavak felsorolásában így sikerült megőriznie az egységes orrendet. Forrásként feltehetőleg Bernolák és Palkovič 1825, illetve 1820-ban megjelent szótárát használta, mivel a német és latin jelentések szinte ugyanazok.⁴ Igyekezett etimológiai helyesírást követni, de az „y” és az „i” keverése is bizonyítja, hogy ez nem sikerült. A második részben, a tíz kötetes német – latin – össz-szláv szótárban széthajtott ívet, azaz két oldalt használt, melyet 10 függőleges oszlopra osztotta fel. Mindegyik oszlop egy-egy nyelvnek felelt meg a következő sorrendben: német – latin – orosz-szerb-horvát – szorb – lengyel – cseh. A 6. és 7. oszlop mindvégig üresen maradt, feltehetően azért, hogy a későbbiek folyamán a szlovák és a bolgár foglalja el. Jóllehet az utóbbi Kois idejében még nem rendelkezett modern értelemben vett szótárral, náluk még folyt a küzdelem az egyházi szláv irodalmi használata ellen. Ha kiadásra került volna sor, s mindenképp fel kellett volna használni a helyet, valószínű, hogy a magyar került volna ide. Ez annál is inkább logikusnak tűnik, mivel Kois ismerte ezt a nyelvet, azonkívül a gyakorlati hasznosság szempontjából a németen kívül sok szláv számára a magyar volt a legfontosabb. A német és a latin jelentés után következő többi oszlopok sem voltak mindig kitöltve. Legtöbbet maradt üresen, szporadikusan kitöltve a szorb és a horvát nyelv oszlopa. Ez azzal magyarázható, hogy az illető nyelveken megjelent szótárak, melyekből Kois is merítette anyagát, nem rendelkeztek gazdag szóanyaggal. A szócikk feldolgozása meglehetősen eltért a korabeli szótárak módszereitől. A jelentéstartalmak meghatározásánál túlnyomó részt csak az azonos alakú megfelelőket közölte. Meghatározta munkáját az a tény is, hogy amikor a német volt a kiinduló nyelv, a címszó, az alapszó egy egész szócsaládot foglalt maga alá, különböző nyelvtani vonzataival, homonim alakjaival, jelentéseivel. Legteljesebben az orosz nyelv esetében sikerült megadni a megfelelő ekvivalenseket, a szerb és a lengyel esetében körülbelül egyenlő mértékben figyelhető meg egyszerűsítés, sőt olykor kihagyás is. Az utóbbi nyelvek oszlopában a többsoros, részletesen feldolgozott német szócikk mellett mindössze egy vagy két szó áll, (olykor a vonzatok is). Az orosz igéknél gyakran hozza az ige jelen idő egyes szám, 1. személy, a múlt idő egyes szám 3. személyű alakját, sőt rövid példamondatokat is. A többi szláv nyelvek oszlopában a nyelvtani utalás mennyisége elhanyagolhatóan kevés.

Ha Koisnak sikerül befejeznie művét és kinyomtatni, akkor Herkel' Grammatikájával együtt két olyan könyv került volna az olvasók kezébe, amellyel valóban közelebb jutottak volna a kulturális egységet hirdető szlávok elképzeléseik megvalósításához.

A szláv nyelv egységéért harcolóknak azonban nem az volt a fő céljuk, hogy csupán fordítani lehessen bármely szláv nyelvről. Herkel' össz-szláv nyelve csak akkor vált volna megvalósíthatóvá ha lexikailag is bizonyos fokú egységesítés történik. Kois szótára nem teremtette meg ugyan ezt az egységet, de megteremtette feltételét. Kitűnt a szótár szláv részéből, hogy melyik az a szó, amely a többi szláv nyelvben is ugyanaz, vagy elhanyagolható az eltérés. Így Herkel' elve alapján, ha bárki is megpróbált volna össz-szláv nyelven írni, egyetlen lexikális jelentésre mindig a szláv nyelvekben előforduló, tehát a legelterjedtebb közös szót kellett volna kiválasztani. Amennyiben a több-

szöri előfordulás alapján az nem lett volna elégséges, akkor — Herkel' véleménye szerint — a hangtanilag legmegfelelőbbet kellett volna kiválasztani. Csak hosszú írói gyakorlat tudta volna kikristályosítani azt a közös szókészletet, amelyről Herkel' álmódott.

Herkel' és Kojs célkitűzéseinek megvalósítása azonban nem annyira munkájuk megalapozottságától függött, hanem nagyrészt a korabeli politikai — társadalmi viszonyoktól. A XIX. sz. első fele nem kedvezett az ilyen jellegű vállalkozások megvalósításának. A szótár rövid ismertetésében nem térhetünk ki az előnyök és a hátrányok részletes ismertetésére. Le kell szögezni azonban mindenekelőtt azt a tényt, hogy Kojs műve — céljától eltekintve — úttörő jellegű volt a maga nemében. A XIX. sz. 3. évtizedében nem létezett még többnyelvű szláv szótár, még kevésbé etimológiai szótár. Összevetve a későbbi évtizedekben megjelent „etimológiai” szótárakkal, meg kell állapítani, hogy azokkal szemben sem lehet a mai nyelvtudomány követelményeit támasztani.

Tudománytörténeti szempontból is elismerésre méltó Kojsnak az a törekvése, hogy a létező szláv értelmező szótárak szinte teljes anyagát dolgozta fel, egyes szláv nyelvek esetében jóval túl az 50 000 címszón.

A mai szlovák nyelvtudomány számára is fontos Kojs munkássága, mivel műve újabb adalékként szolgálhat a nyugatszlovák nyelvjárás tanulmányozására.

Alig három évtizeddel Kojs próbálkozása után, a XIX. sz. közepén újabb mű jelent meg, amely lexikológiai szempontból magasabb szintű folytatása volt a feledésbe merült műnek.⁵ Šumavský, Jozef Franta cseh nyelvész elismerte az egyes nemzeti szláv nyelvek létezését, fejlődését, de a szláv kölcsönösségi eszme hatása alatt ezt a fejlődést irányíthatónak tartotta. Véleménye szerint a még alakulófélben levő, formálódó szláv nyelveket az egyházi szláv segítséggel kell egymáshoz közelíteni.⁶ Szerinte ezt úgy kell elkezdni, hogy a tudományos jellegű műveket egyházi szláv nyelven kell írni, mivel azok úgysem egyetlen szláv ország számára készülnek. Más jellegű könyvekben lehet használni a nemzeti nyelveket, azonban arra kell törekedni, hogy közös szláv lexika alakuljon ki, nyelvtani tekintetben pedig, ahol lehet vissza kell kanyarodni az ószláv nyelvtani formákhoz. Ez a kettős folyamat, a tudományos művek ószláv, és a többi könyvek ószlávra orientálódó nyelve oda fog vezetni, hogy kialakul egy közös össz-szláv nyelv. Véleménye szerint grammatikai szempontból az ószláv nyelv (egyházi szláv) gazdagabb, és bármely élő szláv nyelvénél finomabban, árnyaltabban tudja kifejezni a valóságot. Lexikai téren ugyan mint holt nyelv megállt a fejlődésben, ezért van szükség az élő szláv nyelvek szavaiból összeállított össz-szláv szótárra.

Šumavský alapkonceptiója az volt, hogy a szavak többsége a különböző szláv nyelvekben ugyanaz, csak a kiejtés lehet más az eltérő fonetikai szabályok miatt. Ezért egy közös ábécét szerkesztett, melynek alapját a cirill írás alkotta, de hogy képes legyen valamennyi szláv nyelv hangját jelölni, kénytelen volt kibővíteni újabb betűkkel, melyeket régi cirillbetűs nyelvemlékekből vett. A német címszavak után latinbetűs rövidítésekkel utalt a cirillbetűs szóalakokra. Egyetlen szóalak egyszerre három-négy szláv nyelvben használatos fogalomra, tárgyra stb. utalt. Hogy pontosabb legyen a megértés, konkrét szövegösszefüggésben is hozza a címszót. A címszavaknak ennyire

alapos kidolgozása meglehetősen bonyolult képet nyújt, mivel Šumavský a fonetikai sajátságokat is jelölte, s olykor egyszerre 6 szláv nyelvét is.

Šumavský más módszerrel ugyan, de ugyanazt a célt követte, mint Kois, – lexikális síkon felmutatni a szláv nyelvek közelségét. Hogy ezt a közelséget fokozza, szándékosan olyan szavakat válogatott össze, melyek a legközelebb álltak egymáshoz, holott sokan ezek közül már a használatból kimentek, vagy más alakú szavak foglalták el helyüket.

Így valóban gyakran előfordul, hogy a cseh, lengyel közös szóalakkal és a bolgár, szerb, ószláv, orosz szintén az előbbtől nem sokkal különböző szóval szerepel. Amennyire pontos jelentésadásra és fonetikai jelölésre törekedett, annyira kevés a nyelvtani utalás. Az igék pl. mindig főnévi igeneves alakban szerepelnek, a főnevek nemét csak a magyarázó szókapcsolatoktól lehet megállapítani, ha ez nincs, akkor csak sejtteni lehet.

Šumavský bármennyire is képzetesebb nyelvész, bármennyire is dolgozott alaposabban, mint Kois, a „b” betűnél tovább ő sem jutott. A lexikai közelítésre tett javaslata azonban sok korabeli cseh szótárírónál megértésre talált. Természetesen ők egész más szemszögből fogták fel a szláv nyelvek lexikális közelségét. Jungman és Čelakovský például a német jövevényszavak helyett fordultak a régebbi, szláv alakokhoz.

Körülbelül Šumavskýval egyidőben fejtette ki tevékenységét a Prágában élő szlovén Majar Matija. Először kidolgozta a szláv nyelvek közelítésének elvi alapjait, s csak aztán tervezte egy német – össz-szláv szótár kiadását.⁷ Ebben a műben nagy figyelmet szentelt a szláv nyelvek azon lexikális elemeinek, melyek ugyan a közös szláv szókinészhez tartoznak, de az évszázadok folyamán ható eltérő fonetikai és más nyelvi törvények hatására bizonyos változásokat szenvedtek. Ezen a téren próbált az „ószláv” felhasználásával közelítő, egységesítő megoldásokat kidolgozni, ily módon gyakorlati példát adva egy majdani össz – szláv szótár létrehozására.

Majar 1873-ban Slavjan címmel folyóiratot indított, ahol különféle, a szlávok életéről, kultúrájáról szóló cikkek jelentek meg szlovénül. Ennek a folyóiratnak az 1875/6 számában számol be arról, hogy a folyóirat munkatársai közül 15-en dolgoznak a szógyűjtéssel és feldolgozással egy hamarosan kiadandó német – össz-szláv szótár számára (Príručni i uzajemni slovar nemecko – slavjanski).

A folyóirat azonban hamarosan megszűnt, a szógyűjtési munkálatok megakadtak, így a tervezett össz-szláv szótárból semmi sem valósult meg.

A XIX. század vége felé azonban már megindult a szláv nyelvek történeti feldolgozása tudományos alapokon, mindenféle szláv kölcsönösségi elvek nélkül is.

A XX. század közepén újból felmerült össz-szláv, vagy jobban mondva több szláv nyelvű, de nem etimológiai szótárak kiadásának gondolata.

A szláv lexigráfusok erre az időre már kétnyelvű szláv szótárak egész sorát jelentették meg, azonban tudományos, nyelvészeti és nem utolsósorban gyakorlati szempontokból is szükségesnek találták egy 12 nyelvű szláv szótár megalkotását. A társadalmi-politikai változások, a nemzetközi élet alakulása folytán is a szocialista állami rendben élő szláv országok gyakran tömörültek olyan kisebb nemzetközi testületekbe, szervezetekbe, ahol a szláv nyelvek ismerete is szükséges.

Jelinek M. csehszlovák nyelvész véleménye szerint nagy jelentőségű a nyelvek sorrendje, csoportosítása egy ilyen szótáron belül.⁸ Jelinek 3 csoport kiemelését tartja szükségesnek: orosz – ukrán – fehérorosz; lengyel – alsó-szorb – felsőszorb – cseh – szlovák; szlovén – szerbhorvát – makedón – bulgár. Ily módon a csoportokon belül, azaz a keleti szláv, nyugati szláv és délszláv nyelveken belül nyelvészeti szempontból kézenfekvőbb, érzékelhetőbb volna a közös, hasonló vonások felfedése, bemutatása. Ennek a célnak az érdekében a szócikkek kifejtésében közölni kellene a szócikk tövéből származó szavakat. Ez a módszer azonban lehetetlenné teszi a szavak egyúttal ábécé sorrendben való közlését. Emiatt Jelinek a szócikkek szisztematizált tárgykörökbe való csoportosítását tartja ésszerűnek (podle principu věcneho). Meg kell jegyeznünk, hogy Jelinek elgondolása mindenekelőtt a nyelvész lexigráfus előnyeit tartotta szem előtt. Ennél a módszernél jobban lehet vizsgálni az egyes szócsaládok tagjait, az egyes szláv nyelvek hatását a másikra, a szóképzés eltérő útjait a szomszédos szláv nyelvekben stb.

Nehézségek merültek volna fel viszont a szótár gyakorlati alkalmazásánál. Mindenekelőtt a szavak szisztematizálása, tárgyi csoportosítása okozott volna gondot a szerkesztőknek. A megfelelő tájékozódás miatt szükség lett volna a 12 szláv nyelvnek a szótárban található szavait mind ábécé sorrendben, indexszel ellátva feltüntetni.

Kétséges a feldolgozandó szövmennyiség mélysége is, mivel mind nyelvészeti, mind a gyakorlati szempont más-más területre összpontosít. Jelinek – mint nyelvész – érthető módon a tájszavak jelentőségét hangsúlyozta, holott a mindennapi élet sokrétű kultúrnyelvének használatában a szakmai jellegű szavak fordítása döntőbb. Még a nagyobb nyugati nyelvek használatát is szükségesnek tartotta bizonyos ekvivalens nélküli speciális szócikkek magyarázatára.

Tipográfiailag, könyvészetileg is bonyolult feladat lenne Jelinek szótárát úgy elkészíteni, hogy azt a gyakorlatban minél egyszerűbben lehessen használni. A szláv lexigráfia történetében már volt rá példa egynyelvű értelmező szótárak esetében is, hogy hasonló szerkesztési elvek miatt a szótár nem vált be.⁹

Wytrzens G. bécsi nyelvész kimondott nyelvészeti szempontok szerint alakítaná összehasonlító szláv szótárát. Példájában a szócikkek feldolgozásánál az orosz állna az első helyen, utána következne az ószláv, majd a többi mai szláv nyelv. A szláv nyelvek csoportosítása a szócikken belül kissé megtörik, mivel a kiinduló orosz, illetve ószláv után a délszláv nyelvek következnek és csak a végén az ukrán és a fehérorosz. A szócikken belül az ekvivalensek feldolgozásánál 3 fokozatot különböztet meg. Az I. fokozatba tartoznak azok a szavak, melyek mind fonetikailag, mind jelentésüket tekintve megegyeznek az oroszral. A II. fokozatba az oroszral hasonló ejtésű, de eltérő jelentésű szavak, a III. fokozatba pedig azok a szavak, melyek az első kettő kritériumának nem feleltek meg.

Mivel a felsorolt szláv nyelvek sorrendje állandó, így minden szláv nyelv ismertetőjele egy arab szám (1. ószláv, 2. bulgár, 3. makedón, 4a. szerb, 4b. horvát, 5. szlovén, 6. cseh, 6a. szlovák, 7a. alsószorb, 7b. felsőszorb, 8. lengyel, 9. ukrán, 10. fehérorosz).

Vitatható Wytrzens jelölési értéke a cseh és a szlovák, valamint a szerb és a horvát nyelveket illetően.

A fenti fokozatokat és jelöléseket figyelembe véve az 1. sz. 3. személyű hímnemű személyes névmás szócíkké a következő módon alakulna
on I. I. онъ, 2.3.4.5.6. 7. wón, 8. 10. ěn

II.

III. 9. ВИН

A csupán egyedül álló arab számok tehát az oroszral azonos alakú bulgár, makedón, stb. személyes névmási alakot helyettesítik. Természetesen ilyen kép csak igen ritkán fordulhat elő, mivel még a legősibb szláv szókészlethez tartozó szavak is bizonyos változásokon mentek át a legtöbb szláv nyelv esetében.

pl. a kéz – szláv megfelelői:

рука I. I. рѣка, 2. рѣка, 3. рака, 4. 5. ruka 6. 7. 8. ręka

II.

III.

Még változatosabban alakul a szóciikk a „вред” kár megfelelő szláv alakjainál.

вред I. ВРЬД 2. вреда

II. 4. вредан-ценный, достойный, 5. vred, vreden-см. 4.6. vred-язва 7. brjod- см. 6. 8. wrzód- см. 6.

III. 2. щета, 3. щета, 4. см. 3., 5. škoda 6. см 5., 7. см 5.

Wytrzens felosztása és grafikai jelei bizonyos logikát visznek a feldolgozásba.

Tény, hogy a szláv alapszókinccs esetében szemléletessé válik az összehasonlítás, kiemelődnek a „homonimák” a szláv nyelvekben, és a III. kategóriában pedig elkülönülnek a legnagyobb lexikai eltérések. Felmerül azonban a kérdés, hogy mi történik akkor, ha magának az orosz szónak is van homonimája. Az utolsó példa esetében pl. az orosz „вред”-nek is van, – igaz archaikus formában – a I/5-al megegyező jelentése is, Wytrzens példaként hozott felosztásából az sem derül ki, hogy más szófajok, pl. igék esetében hogyan alakult volna a szóciikk. Mellékniveknél nagyobb eltérés nincs, mint ahogy az a II/4-példájából is kitűnik.

Wytrzens szláv összehasonlító szótárának lexikográfiai elve szinte mindenben különbözött elődei elképzeléseitől. A fent vázolt szemléletessége ellenére is nagy hátránya, hogy a szavak (olykor számok) izoláltan, környezet nélkül állnak előttünk, csupán szemantikai jelentésükben. Semmi utalás sincs a mondatban való szerepükre, semmi szóképző elem, semmi nyelvtani jellemző, csak maga a puszta szó.

Szuprun A. E. szovjet lexikográfus is a csupán lingvisztikai céllal összeállított összehasonlító szláv szótár híve. Élesen elhatárolja azokat az elveket, melyek egy ilyen szótárt megkülönböztetnek egy többnyelvű, nem szláv szótártól. Szerinte a hangsúlynak éppen azon kell lenni, hogy kiemeljük a szóképzés különböző útjait az egyes szláv nyelveknél. Példának hozza a különböző affixumokkal és szuffixumokkal azonos tőből képzett szavakat, így az ukrán заступник, és a lengyel: zastępa, csak affixum esetében az ukrán надзвичайний orosz чрезвычайный

A szócikk kiinduló szava az orosz, mely után a különböző szláv nyelveken következnek a fordítások. Ezen belül kell tárgyalni az előforduló homonimákat és a fent említett affixumok által képzett új szavakat jelentésükkel együtt. A bokrosított szócikk terjedelmes kis tanulmánnyá válna nála, mivel az ekvivalensek poliszémiájakor azok jelentéseit is meg kell adni. Ugyancsak itt kellene utalni a szavak stílusértékére, gyakoriságára, sőt esetleges eredetére. Szuprun összehasonlító szótára sem nélkülözhetette a feldolgozott szavak ábécé sorrendjét a megfelelő indexekkel. A terv érdeme, hogy a lexémák szemantikai tartalma mellett a szóképzési folyamat feltárására is törekszik, mindezt összevetve a többi szláv nyelvekkel.

A három lexikográfus az összehasonlító szótárszerkesztés hagyományos részét fontos, újszerű részletekkel egészítette ki, és sokszor szellemes kísérletezéssel próbálkozott. A lexikográfia – a nyelvtudományon belül – hatalmas fejlődésen ment keresztül Kois talán fölöslegesnek tűnő első próbálkozásától. Bár egyikőjüknek sem sikerült elképzelését megvalósítani, s jelenleg még egyetlen szláv nyelv sem rendelkezik teljes összehasonlító szláv szótárral, munkájuk mégis bizonyos eredménnyel járt a további kutatások szempontjából. Módszertani elveikből látható viszont, hogy szótárukból sok alapvető információ mégiscsak kimaradt volna. Figyelmük elsősorban a szláv nyelvekben azonos, vagy nagyon hasonló, az ősi közös szláv szókinészhez tartozó szavakra irányult. – Tulajdonképpen – kezdetlegesebb formában ugyanezt tette Kois, Šumavský és Majar is. Ezeknek a szavaknak az esetében azonban nem elég még az az információ sem, mely Szuprun szócikkében lett volna. Az ilyen szavak azonossága, vagy hasonlósága még nem jelenti használatuk azonosságát. Épp ellenkezőleg. A hosszú elkülönülés, önálló létezés ideje alatt ezek a szavak az egyes szláv nyelvekben sajátos jelentéssármalyatokra tettek szert, vagy csak meghatározott szemantikai struktúrában, szituációkban szerepelhetnek. Éppen ezek a szavak fordulnak elő a leggyakrabban állandósult szókapcsolatokban olyan formában, melyet a másik szláv nyelvet beszélő szokatlanul érez. Az értelmező szótárakban az ilyen szókapcsolatoknak a jelentősége fel sem tűnik, s ezért jobbra nem is szerepelnek. Éppen a többi szláv nyelvvel való összehasonlítás révén válik világossá eltérő használatuk, s ezzel jelentőségük a szótárakban. Mind az orosz, mind a szerb nyelvben megvan a спокойный – spokojan melléknév ugyanígy a леркий – лерк melléknév is, s mindegyik szemantikai tartalma meg is egyezik. Ennek ellenére más állandó szókapcsolatot képeznek: orosz: спокойной ночи!, szerb: laku nob!

Tudvalevő, hogy lexikai téren az orosz és a bolgár nyelv között igen nagy közelség áll fenn. Ez mind az orosz, mind a bolgár nyelv szókinészében meglevő gazdag ószláv (egyházi szláv) eredetű szavaknak tudható be. Amíg azonban a bolgár nyelvben az ilyen szavak zöme a hétközpáni nyelv lexikáját képezi, addig az oroszban ezeknek a szavaknak a többsége emelkedettebb stílusértékű, olykor kimondottan a költői stílus jellemzői. Erre a fontos jelenségre, azaz az azonos hangzású és jelentésű szavak stílusértékének különbségére csak Szuprun mutatott rá.

Mindhárom szótár – tervezet szócikkeinek hiányos nyelvtani jellemzői más problémákat is okozhatnak, Mi már rámutattunk arra a tényre, hogy az eltérő állandósult szókapcsolatoknak mekkora a szerepe. Épp így nem hanyagolható el a nyelvtani nem se. Előfordul ugyanis, még ha nem is olyan gyak-

ran, mint a már említett jelenségek, hogy a szavak minden szempontból teljesen megegyeznek, kivéve a nyelvtani nemet.

Pl. orosz гусь (дикий гусь) hímmemű
szlovák hus (divá hus) nőmemű

Ennek következtében már a deklináció is eltér. Az igék és vonzataik szintén nyújtanak erre példát.

учиться венгерскому (orosz, dativusz)
uczyć węgierskiego (lengyel, genitivusz)
Még a prepozíciók használatában is akad bőséges eltérés.
против ветра (orosz, genitivusz)
proti vetru (szlovák dativusz)

Kétnyelvű szláv szótárak a szóanyag tárgyalásának módszereitől függetlenül különböző méretben tájékoztatnak erről.

Egy soknyelvű szláv összehasonlító szótárnak viszont egyszerre 12 összefüggést, eltérést, vagy azonosságot kell követni. Még egy több kötetes szótárban is csak kölesönös kompromisszumok útján volna lehetséges a megoldás. Bizonyos mértékben egy szláv összehasonlító szótár feladatát látják el a nagyobb etimológiai szótárak.

Szinte valamennyi szláv nemzet komoly színvonalú etimológiai szótárakat dolgozott ki az utóbbi évtizedekben. Ezekben a szótárakban a címszó etimológiája mellett megtalálhatók a szó megfelelői a többi szláv nyelvekben is, ha ott ugyanaz, vagy abból a töből származó szó használatos.

Már Preobrazsenszkijnél is, de különösen Vasmer 1950-ben megjelent etimológiai szótárában a szócikk kidolgozásában jelentős helyet kapnak a többi szláv nyelvben előforduló szóalakok. A lexikográfia további fejlődésével ez a metodológiai tendencia válik gyakorlattá.

Vasmer ugyanis jövevényszók esetében gyakran nem ad tájékozódást azok formáiról a nyugati vagy déli szláv nyelvekben. Teljesebb képet kaphatunk e tekintetben az 1963 óta Moszkvában megjelenő etimológiai szótárakból.¹⁰

Már a XIX. század végétől léteznek terjedelmes összehasonlító szláv nyelvtanok, ahol természetesen etimológiai céllal a nyelvek egész rendszerét (fonetikáját, morfológiáját, szintaxisát) részletes összevető, de egyben diachronikus vizsgálat alá is vetik.

Egyrészt az etimológiai szótárak a maguk speciális feladatkörével, másrészt az összehasonlító szláv nyelvtanok talán fölöslegessé teszik egy összevető szláv szótár megalkotását? Az eddigi tapasztalat azt mutatja, hogy egy összehasonlító szláv szótár csak akkor tudna megfelelni a vele szemben támasztott követelményeknek, ha racionális szerkesztési elvek szerint egyesíteni tudja magában egy összehasonlító nyelvtan, etimológiai és értelmező szótár megfelelő adatait. A XIX. századtól tartó folyamat, amely eleinte ugyan romantikus indítású volt, ma már konkrét igények alapján teljeseedik ki.

Az első eredményt Sadnik L. és Aizetmület R. összehasonlító szláv szótára jelzi.¹¹

Azóta több szlavisztikai „műhelyben” folynak hasonló jellegű munkálatok, melyek eredménye nagyban hozzájárulhat az egyetemes szláv nyelvtudomány fejlődéséhez.

J E G Y Z E T E K

1. Sláwy Deera we třech zpěvych, Buda 1824.
2. Herkel' Jan: Elementa universalis linguae slavicae, e vivis dialectis eruta, et sanis logicae principiis sufulta Buda 1826.
3. A kéziat a Matica Slovenská irodalmi kéziratárában van Martinban
4. Hayeková Matilda, Dielo neznámého slovenkého slovníkára Slovenská reč 1958. č. 5.
5. Šumavský J. F., Slovník jazyka slovanského (část první nemecko – slovanská) šesti hlavných nářečí: ruského, bulharského, starocirkevního, jihoslovanského, českého i polského. Praha, 1859.
6. Šumavský J. F., Jazyk slovansky čili Myšlenky o všeslovanském písemním jazyce. V. Praze, 1851.
7. Majar Matija: Узаємні правоні славянскі
То је: узajemna slovnica ali mluvnica slavjanska. Praga. 1863.
8. Сборник ответов на вопросы по языкознанию Москва: 1958. Изд. Наука
9. Szótártani tanulmányok, (283) szerk. Országh László Bp. 1966.
11. Sadnik, Linda – Aitzetmüller, Rudolf: Vergleichendes Wörterbuch der slawischen Sprachen. (Wiesbaden, 1963.)